

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 122

Fastlag och påsk.

Hur benämndes fastlagstiden (fastan, fastlagen, påskfastan)? Avses med fastlagen någon annan tid än med fastan? Vad kallades fastlagssöndagen, den därpå följande veckan (fastlagsveckan) och dagarna i denna (bullemåndag, fettisdag eller stenkaketidag o.s.v.)? (Om namnen på påskveckans dagar se nedan.) Hade man särskilda namn på söndagarna i fastlagen?

Förbereddes fastlagens inträde på något sätt? Borde vissa arbeten vara avslutade, innan den kom? Fanns det något arbete, som borde utföras under fastan? Slutade arbetet tidigare på eftermiddagarna under denna tid?

Upphörde man att använda ljus eller lysstickor i bostaden eller uthusen om morgnar och kvällar i och med fastans inträde eller vid någon tidpunkt under densamma? Känner man till något uttryck eller någon vers, som syftar på detta bruk?

Om seden att taga in ris under fastlagen se frågelista M 16 Påskris.

Berätta om mathållningen under fastan! Förekom det, att man svälte under den första söndagen? Känner man till något uttryck, som syftar på detta förhållande? - Vad åt man på fastlagsmåndagen; på fettisdagen (fastlagsklimp, fettisdagsbullar, svinfötter, surkål, fetpalt, flottmölja)? Bakades fastlagsbullarna hemma, eller köptes de av t.ex. gummor (kakekärningar), som gingo omkring och sålde sådana? Åt man något till bullarna? - Skulle något särskilt ske med benen ur de svinfötter, man åt fettisdagen? Varför? - Var det sed, att man fettisdagen åt flera mål än vanligt? Av vilken anledning skedde detta?

Redogör för tillredningen av maträtter, som åtos under fastlagen i övrigt men eljest sällan eller icke alls förekommo! Funno: rätter med namn efter fastlagen?

Känner man till ordet hetvägg? Vad menas därmed?

Betraktades måndagen eller tisdagen i fastlagsveckan som festdag? Hade man fastlagsgille någon av dessa dagar? Samlades byamännen till överläggningar då? Hade tjänstfolket ledigt fet-tisdagen? Var det vanligt, att man for omkring till bekanta för att få traktering den dagen?

Hade man några upptåg för sig på fastlagsmåndagen eller fettisdagen (utklädning och tiggeri, hot att riva ned mur'n, dans, slå katten ur tunnan, åka långt lin o.s.v.)? Redogör för dessa bruk! Sjöng eller ropade man något, då man åkte för långt lin? Vad?

Var det förbjudet att dansa eller delta i uppsluppna nöjen under fastlagen? Ansågs det olämpligt att taga ut lysning, hålla bröllop, utföra musik o.s.v.? Skulle fastlagen betraktas som sorgetid? Hur skulle man klä sig därunder?

Brukade man taga några märken rörande väderlek, årsväxt eller annat under fastlagen? Redogör härför!

Hur benämnes påskveckan (dymmeln, dymmelveckan)? Vilka dagar anses påskveckan eller dymmeln omfatta, och hur äro deras namn (svartamåndag, vitatisdag, dymmelonsdag o.s.v.)? Ha hithörande nätter särskilda namn? Vad kallas dagarna i den egentliga påskhelgen, och huru många dagar anses denna omfatta? - Kan ordet dymmeln (eller dymlingen) ha någon annan än den här anförda betydelsen? Finnes ordet dymla, dömla (betyd. bullra)? Finnas uttryck som "Den där är inte född i dymmeln", och vad menas därmed?

Berätta om förberedelserna till påskfirandet! Städade och snyggade man upp även utomhus? Tog man in granris i ladugården?

Redogör för mathållningen under påskhögtiden! Fanns det maträtter med namn efter påsken (askonsdagsvälling; skärtorsdagskål av nio slags grönt, påskägg, påskgröt)? Tillagades någon maträtt, som icke äts eljest under året? - Fanns det särskilda föreskrifter rörande maten på långfredagen? Förekom det, att man åt någon rätt, som skulle vara "osyrad" (sötbulle)?

Var det vanligt, att påskäggen färgades? Hur skedde det?

Skrev man på dem?

Funnos särskilda föreskrifter beträffande det vatten, vari påskäggen kokats?

Berätta, hur det gick till, då påskäggen åtos? När skedde det? Fick man äta så många ägg, som man orkade med? Sade man sig äta m_ärg i benen, då man förtärde äggen? Förekom det, att man drack brännvin till dem ur äggskal?

Var det vanligt, att man lekte med påskägg (rulla ägg, trilla med ägg)? Redogör härför!

Hade tjänstfolket rätt till särskild påskmat (ett visst antal ägg o.s.v.), som de fingo använda efter fri vilja, t.o.m. sälja? Vad kallades denna mat?

Hände det, att man i spådomssyfte sparade ett ägg till nästa påsk? Vad trodde man sig därigenom kunna utröna?

Var det tillåtet att roa sig under påsken? Höll man påskvaka? Brukade ungdomen ha gille (påskgille) varje påsk? Tiggdes förtäringen härtill ihop - drogo deltagarna därvid utklädda omkring, sjungande någon visa? - eller erhöles den genom sammanskott från deltagarna? Hur gick det till på påskgillet?

Förekom det, att man besökte någon källa under påskhögtiden?

Beträffande eldar i det fria vid påsk se frågelista M 128 Årseldar! Brukade man skjuta i så fall med vad (påsksmällar)? Hade man något särskilt syfte med skjutningen? Se även nedan!

Beträffande seden att slå varandra med ris se frågelista M 16: Påskris och påskskräcka!

Gav man öknamn åt dem, som lågo länge om morgnarna under påsken? Giv exempel härpå!

Var det vanligt, att man obemärkt försökte fästa små modeller av bakredskap, påskhorn e.d. på ryggen på folk? Skedde detta någon bestämd dag? Vad kallades det (ge respass till Blåkulla)? Berätta härom!

Skrev man påskbrev, vilka man osedd försökte överbringa till adressaten? Redogör för detta bruk! Giv om möjligt exempel på lydelsen i några påskbrev!

Under påskhögtiden försökte människorna att på en mängd

olika sätt skydda sig själva och sin egendom mot allt ont, som då troddes hota dem. Då det icke är möjligt att här efterfråga allt, vad allmogen hade att iakttaga vid denna tid, uppmanas upptecknaren att själv så grundligt som möjligt söka utforska hithörande tro och bruk. Det är därvid av vikt att taga noga reda på vilka skäl man uppger för ifrågavarande föreskrifter, förbud och annat, liksom även vilka särskilda dagar dessa gällde.

Funnos föreskrifter rörande arbeten och sysselsättningar? Voro vissa arbeten förbjudna? Under vilken tid? Känner man till följande, som uppgivits från någon ort, eller liknande:

"Om dömla ska ingen roste rinna
och ingen käring spinna
och inga kvarnar springa"?

Hade man förbud mot t. ex. vedhuggning, blekning av vävar, mot att nämna vissa saker vid namn, mot sång och högljudd glädje? Hade man något att iakttaga rörande köp och försäljning, byte, utlåning? Vidtog man några åtgärder beträffande redskapen? Varför? Vilka dagar gällde föreskrifterna?

Fanns något att iakttaga rörande elden och spjället? Iaktogs något beträffande askan? - Hur förhöll man sig gentemot främmande?

Träffade man några anstalter för kreaturens skydd under påsken? Lämna en utförlig redogörelse härför (stål, tjära, hjul m. m.)! Skedde något särskilt med dyngan? - Vilka dagar eller tider gällde föreskrifterna?

Skulle något särskilt iakttagas berräffande eld och spjäll skärtorsdagen? Fanns den dagen något sätt att tillförsäkra sig tur att få många ägg under våren? Kunde man göra något, för att korna skulle komma ordentligt hem under sommaren? Kunde man göra sig av med loppor och löss, råttor och möss? - Vid vilken tid på dagen skulle dylikt ske? (Jfr beträffande skärtorsdagen även nedan!)

Funnos föreskrifter rörande klädseln långfredagen? Fanns någon tro rörande barfotagång, gång på eggjärn, åtgärder att få långt hår o. s. v.? - Vet man något om långfredagssot och dess användning? - Var det förbjudet att förtära vissa saker långfredagen? Vilka? - Gällde dessa föreskrifter andra dagar?

Voro vissa handlingar förbjudna långfredagen, emedan de troddes kunna öka frälsarens lidande? Giv exempel härför!

Finns berättelser om unler, som inträffa eller ha hänt vid påsk, liknande den, som berättar om en sten på ett visst ställe, vilken kluvits itu och har frälsarens bild på bägge halvorna? - Berättas något om solen påskmorgonen? Redogör härför!

Har man hört talas om att skatter vädrats skärtorsdagsnatten? Hur skulle man kunna komma i besittning av dylika?

Brokade man av vädret eller annat under påsken taga märken rörande väderleken eller växtligheten under den kommande sommaren? Giv exempel härför!

Sökte man vid påsk även i andra avseenden få inblick i fram-

tiden, t.ex. beträffande sin tillkommande? Berätta härom! -
Vad menas med dymmelonsdagsgång?

Känner man till berättelser om påskkärningar (trollkärningar, trollpackor, häxor), som rest till Blåkulla (Heckenfjäll, Josefsdal) på påsken?

Berätta om påskkärningarnas förberedelser, deras sätt att färdas o.s.v.! Behandlades det föremål, på vilket färden företogs, på särskilt sätt? Utsades någon formel vid avfärden ("Upp och ut" etc.)?

Trodde påskkärningarna vidtaga några åtgärder, för att de hemmavarande icke skulle sakna dem under färden? Hur buro kärningarna sig åt härmed?

Berättas det, att påskkärningarna besökte kyrkor för att skava klockmalm? Vartill skulle den användas? Ansågos alla påskkärningar från trakten samlas på någon plats, innan de foro iväg?

Trodde påskkärningarna besöka någon på det ställe, dit de reste? Förde de något med sig dit? Undfägnades de med något? Vad hade de för övrigt för sig där?

När ansågos påskkärningarna komma tillbaka? Brukade man skjuta på dem? Hur gick det till? Samlades byns alla skyttar för att skjuta påskkärningar? Har man hört talas om att någon påskkärning blivit skjuten (t.ex. om bonden, som sköt ned grannhustrun ur luften el. dyl.)?

Trodde man, att påskkärningarna vid sin återkomst satte sig i skorstenarna? Kunde man då, om man gjorde upp eld med visst slags bränsle - vilket slags? - röka ihjäl dem?

Fanns det något sätt att få reda på vilka som voro påskkärningar? Kunde man se det, då de sutto kyrkan? Hur skulle det gå till? Har någon kvinna i trakten ansetts vara påskkärning?

Ha påskkärningarna trots kunna byta gestalt och uppträda såsom t.ex. fåglar? Finnes någon berättelse om till fågel förvandlad påskkärning, som varit nära att bli skjuten?

Känner man till berättelsen om mannen, som skulle följa efter en kärning till Blåkulla men i stället för att säga "Upp och ut" etc. sade "Upp och ner" o.s.v.? Har man hört talas om att en vagn smorts med smörja ur en påskkärnings horn?

Berättas det, att påskkärningarna höllo till i kvarnar? Uppges någon ha sett dem där?

Påstås det ha inträffat, att någon obehörig person följt efter påskkärningarna till det ställe, dit de begivit sig, och t. ex. vid slagsmål mellan kärningarna ställt till svårigheter för dem?

Trodde man, att trollkärningarna - skärtorsdagsmorgonen eller vid annat tillfälle? - kunde draga till sig musten ur andras gröda eller mjölken från andras kor? Berätta, hur det ansågs gå till ("Så långt mitt rop höres" etc.) Uppges kärningarna ha setts kärna i bäckar, lällor eller på andra platser? - Berättas det ha förekommit, att påskkärningar ha skadat andras kreatur? Tros de ha klippt ullen av får eller getter?